

A 'IUS ADVOCATIAE' ÉS A 'IUS SUPREMAE INSPECTIONIS'

I. Apafi Mihály fejedelemsége idején

András ALBERT¹

ABSTRACT

After the election of Mihály Apafi I. as prince of Transylvania, he didn't hesitated to rebuild the country in ruins. Mihály Apafi I. through diplomatic channels, worked to rescue and prosper the statehood of the principality, its cultural and ecclesiastical institutions. For a prince who has manifold activities, one of the most feasible paths in the given political, economic and social context was the material and moral support of scientific, cultural life, the protection and supervision of the Reformed Churches in Transylvania. Whith his profound religion and theological training, he defended and supervised the Transylvanian Reformed Church life in the second half of the 17th century. The aim of my essay is the presentation of the prince's church protect activities and church supervison activities.

KEYWORDS: polemics, church protection, theology, religion politics, church supervison.

BEVEZETÉS

Az I. Apafi Mihály (1661-1690) nevével fémjelzett időszakról kevesen írtak. Akik pedig írtak azok elítélően nyilatkoztak. A régi történészek és egyháztörténészek figyelmét lekötötte a nagy fejedelmek Báthory István, Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György dicsőséges uralkodása. Az azt követő mintegy hetven évet csaknem teljesen elhanyagolták és elhallgatták. Az a néhány történész és egyháztörténész, aki foglalkozott I. Apafi Mihály fejedelemségével az erkölcsi romlásokról, pusztulásokról, politikai intrikákról, hatalmi harcokról és kulturális, gazdasági válságról számolt be. I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem személyét negatív jelzőkkel illették: "Apafi Mihály lassú észjárású, inkább tehetségtelen, emellett részeges, a borivás hatása alatt hirtelen haragú ember volt, aki mellett a politikai dogákat felesége, Bornemissza Anna vezette, nagy vagyonszerző, zsugori, okos asszony."²[4] A fejedelemsége idején elért eredmények azonban mindezekre rácáfolnak.³ [15] Bethlen Gábor (1613-1629) és I. Rákóczi György (1631-1651) erdélyi fejedelmek dicsőséges uralkodása után a romlás és pusztulás időszaka következett. Az 1657-es végzetes kimenetelű lengyelországi hadjárat majd az oszmán és tatár seregek által okozott (1660-ban Várad eleste) pusztítások után I. Apafi Mihály akaratán kívül, a Porta politikai nyomására

¹ Mgr. Albert András református lelképásztor, a Selye János Egyetem Református Teológiai Karának Phd. hallgatója. E-mail: tortenesz72@gmail.com

² Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet. VI. kiadás, Budapest, 1939. IV. 86. o. [4]

³ „Az, amit Apafi fejedelem végzett és alkotott, nem vezett el, hanem éltető elemévé vált annak a lelki Erdélynek, amely erős és ékes tartóoszlopa marad mindenha a Nagy-Magyarországnak. Az, amit Apafi fejedelem teljesített, nem lassú észjárásra és tehetségtelenségre, nem tétlenségre és részegségre mutat, hanem éppen nagy lelki és szellemi erőre, tettekben megjelenő győzelmes hitre.” Tavaszy, 4. o. [15]

került az erdélyi fejedelmi székbe. Fejedelemmé való megválasztása után I. Apafi Mihály tanácsosaival együtt kellő prosperitással fogott hozzá az ország újjáépítéséhez. A Habsburg és az Oszmán birodalom közé ékelődve I. Apafi Mihály diplomáciai úton menti, védelmezi a fejedelemség államiságát, annak kulturális, egyházi intézményeit és az 1568-ban elfogadott vallásszabadságot. A sokrétű tevékenységet kifejtett erdélyi fejedelem számára az adott politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok között a járható út az ügyes politikai játszma, a Habsburg és Oszmán hatalom közötti lavírozás volt.

A levéltári kutatások kiderítették, hogy fennmaradtak olyan diplomáciai iratok, amelyek szerint az 1661-1690 közötti időszakban, a nyugati nagyhatalmak mindvégig geopolitikai tényezőnek tekintették az Erdélyi fejedelemséget. Különösen a nyugat-európai protestáns országok által alapított Protestáns Unió tartott fenn szoros politikai, kulturális és vallási kapcsolatokat I. Apafi Mihály udvarával. A feltárt levéltári anyagok az Erdélyi fejedelemséget virágzó szakaszaként mutatják be az 1661-1690-ig terjedő Apafi-korszakot. Virágzott az erdélyi társadalmi, gazdasági, a kulturális, a tudományos és a vallásos élet. Az erdélyi értelmiség, amely a 17. századi Európa legkiválóbb egyetemén tanult, hazahozta Erdélybe a korabeli Európa egyházi műveltséget és tudományt. Nagymértékben hozzájárultak az erdélyi anyanyelvi műveltség, tudományosság megteremtéséhez és lelki-szellemi megújulásához.

A 17. századi Erdély történéseiről, kulturális életéről jelentek meg tudományos egyháztörténeti munkák. I. Apafi Mihály teológusi munkásságának elemzésére és bemutatására azonban eddig senki nem vállalkozott. Tavaszy Sándor erdélyi teológus⁴ az I. Apafi Mihállyal és fiával foglalkozó tanulmányában csak röviden elemezte I. Apafi Mihály teológusi, egyházi tevékenységét.⁵ [15] Ebből adódóan tanulmányom I. Apafi Mihály fejedelem teológusi, egyházvédelmezői és egyházfelügyelői tevékenységének jelentőségét veszi górcső alá a tudományosság igényével.

APAFI MIHÁLY A REFORMÁTUS TEOLÓGUS (1661-1690)

Tavaszy Sándor erdélyi teológiai tanár tanulmányában ráirányítja a figyelmet I. Apafi Mihály vallásosságára, buzgó kegyességére és erkölcsi nagyságára, amelyet példaképként állít az olvasóközönség elé: „Apafi fejedelemben lehetett sokféle emberi gyöngesség, de az istenfélelem tekintetében magasan kiemelkedik kortársainak sorából. Istenfélelméből és buzgó kegyességéből következik, hogy országos gondjai közepette különösen szívén viselte országa társadalmának, népének és közvetlen alattvalóinak erkölcsi magatartását.”⁶ [15]

I. Apafi Mihály tudós, teológusnak a 17. századi erdélyi államiságban, kultúrában, tudományosságban betöltött szerepét vizsgálva megállapítható, hogy uralkodására az országépítés, a gazdasági fellendülés, a tudományos élet virágzása, az erdélyi egyházak lelki-szellemi megújulása és azok újjászervezése volt a jellemző. Protestáns egyházpolitikájának köszönhetően a 17. századi Erdélyben számos teológiai remekmű született. A gyászévtized alatt (1671-1681) Kolozsváron megjelent 50 magyar nyelvű, egyházi témájú mű többnyire polemikus jellegű volt. A megjelent művek szerzői és patrónusai között ott találjuk I. Apafi Mihály fejedelem nevét.⁷ [5] A teológiai tudománynak nemcsak kedvelője hanem művelője is volt.⁸ [13]

⁴Tavaszy Sándor (1888-1951) erdélyi filozófiai író, református teológiai tanár.

⁵Tavaszy Sándor: A két Apafi fejedelem. Erdélyi Múzeum Egyesület. (Erdélyi Tudományos Füzetek 148.) Kolozsvár, 1943. (A továbbiakban: Tavasz) [15]

⁶Tavaszy, 8. o. [15]

⁷Juhász István: Hitvallás és türelem. Kolozsvár, 1996. 74.o. [5]

Teológiai munkái, Az egész Keresztyén Vallásnak rövid fundamentomi (Gyulafehérvár, 1645, 1753), a Marcus Fridericus Wendellinusnak a keresztyén Isteni tudományokról írott két könyvről készített fordítása. (Kolozsvár, 1674), az Universis orbis christiani regibus..⁹ [9] (Kolozsvár, 1681) Tavasz Sándor erdélyi teológus megállapítása is ezt támasztja alá: "... Ha Apafinak fennmaradt két irodalmi alkotását megtekintjük, el kell ismernünk, hogy korának tudományos teológiai színvonalán állott..."¹⁰ [15]

Az egész Keresztyéni Vallásnak Rövid Fundamentomi c. munka vizsgálata

I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek „Az egész Keresztyén Vallásnak Rövid Fundamentomi”¹¹ [1] című teológiai műve egy tiszta logikára és biztos gondolatvezetésre épült. A munka méltatásában elismerően nyilatkozik a munka tudományos színvonaláról. A művet a teológia iránt érdeklődők figyelmébe ajánlja: „Az egyik kisebb eredeti műve Az egész Keresztyén Vallásnak Rövid Fundamentomi című munka, amelyet nemcsak kegyetből, hanem okulás és tanulmányozás céljából is méltán vehetünk kezünkbe. A hitvallásoknak és a Szentírásnak olyan alapos ismeretéről tanúskodik ez a könyv, a mely a legkiválóbb tudós teológusnak, ma is tiszteletére válhatnék. Különösen meglepő ennek a munkának Az, aki ezt a könyvet megírta, nemcsak tehetséges tudósa tudományának, hanem tudóshoz méltó rendszeres birtoklója a teológiai ismereteknek.”¹² [15]A szerző ebben a műben alapos bibliai és teológiai ismeretről tesz tanúbizonyságot. Teológiai művének tudományosságát növeli a kálvini teológiai tételek rendszerezése és azoknak bibliai hivatkozása. A Heidelbergi Káté¹³ stiláris és szerkezeti felépítését követi munkája megírásában. A teológiai mű megírásának célja a kétségbeesés elleni lelki vigasztalás nyújtása minden szenvedő léleknek és a lelki problémákból kivezető helyes út megtalálása. A mű vezérigéje: „Te pedig maragy meg azokban az mellyeket tanultál, és hogy gyermekségedtől fogva tudtad a Szent Írást, amely téged bölcsé tehet az üdvösségre a Jézus Krisztusban való hitnek általa.” (2.Tim. 3. r. és 14-15.) A mű tudományos értekezés a hit teológiai megközelítéséről és értelmezéséről. A mintegy 52 oldal terjedelmű munka hat fejezetre van felosztva a következő sorrendben.

Az Istenről és személyéről szóló részben a Szentháromság egy Isten lényéről és mindenhatóságáról értekezik:”K. Mit hiszesz az Istenről? F. Hiszem az Istent egynek lenni mindeneknek teremtetőinek és meg tartojának ki három személyeknek kik Atya, Fiú és Szent Léleknek kulombosztetik.”¹⁴ [1]

Az emberről és a bűneset utáni állapotról szóló részben az eredendő bűnről és annak következményeit értelmezi:”K. Mit vallasz az emberről és ténen magadról? F. Hogy egyig minden emberek, és ennen magam is, az Ádámnak a’mi első szülénknak esete által

⁸ „... a tudományos theologiai irodalom, mely virágzásának és fejlődésének tetőpontját érte azon fejedelem alatt, ki, mint író maga is szép sikerrel próbált szerencsét e téren azon időben, mely erre teljesen alkalmas volt, s oly férfiak által, kiket Katona és Medgyesi méltó utódainak tekinthetünk.” Szilágyi Sándor: Erdélyország története. Pest, 1866. II. 435.o. [13]

⁹ Országos Széchényi Könyvtár, Régi Magyar Könyvtár, II. 1483/1. [9]

¹⁰ Tavasz, 8. o. [15]

¹¹ I. Apafi Mihály: Az egész Keresztyéni Vallásnak Rövid Fundamentomi. Megint kétségben esés ellen-való egy néhány lelki vigasztalások. Gyulafehérvár, 1645.-II. kiadás. 1753. [1]

¹² Tavasz, 10. o. [15]

¹³ A Heidelbergi Káté hitvallási iratot 1563. január 29-én adták ki Heidelberg városban. III. Frigyes (1515-1576) pfalzi választó fejedelem támogatásával és a zsinat jóváhagyásával.

¹⁴ I. Apafi Mihály: Az egész keresztyéni vallásnak rövid fundamentomi. Gyula-fejirvaratt, MDCXLV.7.o. (A továbbiakban: I. Apafi) [1]

tellyességgel meg-vesztenék, az ördögnek rabjai löttének és az örök kárhozat alá vetettek, azt vallom.”¹⁵ [1]

A Jézus Krisztus személyéről és váltságművéről szóló részben a kereszthalál általi megváltást emeli ki. Jézus Krisztust Isten eszközként használta fel megváltói munkájában.”K. Vagyon azért valami olyan eszköz, amely által ez rettenetes állapotból ki-szabadulhat? F. A’Jesus Christus, az istennek amaz az fán. hogy az bűnnek meghalván élénk az igazságnak, kinek sebeivel gyógyultunk meg.”¹⁶[1]

A hitről, mint Isten ajándékáról szóló részben a Jézus Krisztusban való megigazulást fejtegeti. Az ember csak a Krisztusban való hit által üdvözülhet. Az Atya Krisztus jótéteményeinek részesévé teszi a megváltott embert.”K. Miképpen részesülhet pedig az Christussal és minden ő jótéteményivel, hogy azokkal hasznosan élhes? F. Hiszem azt az embert, a’ki igazán tördelmes szível vagyon és a’ Christust minden ő érdemével és jótéteményével együtt hitivel megfogja és magához csatolva, az Istennek színe előtt megigazítottnak és megsze(n)teltetnek.”¹⁷ [1]

A hit kereséséről és megtalálásról szóló részben elvezeti az olvasót a hit fontosságához. Az imádságnak ereje által jut el a bűnbánatot tartó ember az őt meghallgató Istenhez: „K. Micsoda eszközök kívántatnak annak az hitnek keresésére? F. Az az hit csak az Iste(n) igéjinek predikálásából származik és naponkint azzal együtt nevededik és öregbül, és a’Sacramentumoknak kiszolgáltatása s’a’könyörgés által is.”¹⁸ [1]

Az ember halála utáni állapotról szóló rész az ember földi létének folytatását vizsgálja. Az emberi lét folytatódik az örökéletben. Azok, akik állhatatosak maradnak az Isten Igéjéhez üdvözülnek és a mennyország örököséivé válnak. A gonoszak és a hitetlenek pedig a pokolba kerülnek.”K. Még valaha micsoda állapotba léssen minden embereknek az halál után? F. Feltámadnak az önnön tulajdon testekben minden emberek az utolsó ítéletre: de úgy hogy az ítélet meg lévén az hívek és az választottak mindnyájan az Istennek országát örökségül elbírák: az hitetlenek, megvetettek pedig a’Pokolban az ördöggel és annak angyalival mindörökké gyötrődgyenek.”¹⁹ [1]

A könyv befejező része a bűn miatt megsebesített szíveknek, a kétségbeesés ellen való vigasztalásról szól. A bűn miatt szorongatott lelkeknek kétségbeesés és elkeseredés helyett az Istenhez való menekülést ajánlja. Az Isten ajándéka az a vigasztaló szó, amely Jézus Krisztusban testesült meg. Isten Fia azért jött e világra, hogy a bűnösöket megtartsa és megvigasztalja. Ő a maga a vigasztaló szó. Az ő vére megtisztítja az emberi lelkeket. Mindezt ingyen kegyelméből teszi. A bűnök megbocsátása egyedül az ő érdeme. A megfáradt és megszomorodott lelkeknek jó szívvel ajánlja az alázatos és tördelmes szívből származó könyörgéseket. Meggyőződéssel hirdeti, hogy az imádságban nagy erő és segítség lakozik. Azok akik vigasztalásért könyörögnek az Istenhez azokat Ő meghallgatja és megvigasztalja.” Azt kérdeznéd, Hát azoknak, akik az Sától szorgoztatnak hogy magokat meg ölljék, kit kel czelekedniük? Szüntelen könyörögjenek, ne vigy minket a’ kísértetben, Matt.6. v. 13. Olvassák a’Szent írást:hallgassák az ő megsebesített szíveknek meg-gyogaitásárávalo praedicatiokot inkább, mint a’ mellyek még –is meg sebesithetnék: igen az ő elméjekben tartsák nem a’ törvénybéli rettentéseket, hanem az Evangéliomi vigasztalásokat: előttük viselyék a’ Christust, ne(m) mint ítélő bírójokat, hanem mint Jésust, azaz, megtartójokat s, idvezítőjüket: tudakozzanak a’ tudós és istenfélő emberektől, amiképen az Jérusálembéliek Pétertől és a’több Apostoloktól, Act. a. v. 37. imádkozzanak házoknál magokra, a, mind pedig, közönségesen helyen a’ templomban:

¹⁵ I. Apafi, 8.o. [1]

¹⁶ I. Apafi, 9. o. [1]

¹⁷ I. Apafi, 11. o. [1]

¹⁸ I. Apafi, 12. o. [1]

¹⁹ I. Apafi, 13.o. [1]

az egyedül való lételt, a melynek követője a kedvetlenség, eltávoztassák: az Istennek kezét rajtok békességes türessel viselyék. Az Isten, osztán alkalmas időben, az ő meg sebesített sziveket meg gyógyítja, a siralmat örömré, és az ő gyászokat vigasságra fordítja: és a' kik könyhullatással vetetnek, örvendezéssel arattatnak.”²⁰ [1]

Marcus Frodericus Wendelinusnak, a Keresztyén isteni Tudományról írott két könyvei című fordítás elemzése

Előjáró beszédében megfogalmazta teológiai nézetét és egyházpolitikai programját:” ...De kiváltképpen való, fő és legelső tiszti a Keresztény Magisztrátusnak, az igaz Religiót előmozdítani, és az Ecclesiából s Republicából, minden istentelenséget ki-gyomlálni: tudós, kegyes, és Isten féltő lelki tanítókat tartani: hasznos és rendes Scholákat és Collegiumokat építeni, és azokban értelmes és jó életű Igazgatókat s Professorokat állítani: az alatta való népet eképpen a minden emberi találmányoktól üres., sz. Irás szerint való igaz vallásra taníttatni, és amaz mindenre hasznos kegyességnek, melynek ígéreti vagy e világon, és a más világon való megajándékozásáról, útában előmozdítani. Ezt mi is köteles tisztünknek ismervén, noha annak előtte is, de mióta Isten kegyelmességéből sanyarú, nyomorúságos és vasas kemény rab-ságunkból ki-szabadulván, az Erdélyi Hazának igazgatására előállattatunk, tehetségünk szerint az Istennek dicsőségét, minden rendes módokat és utakat el-követvén, szívesen előmozdítani igyekeztünk: az Ecclesiákban és Collegiumokban, költségünknek semmit nem kedvezvén., nemcsak Hazánk tudós fiait, hanem a szomszéd Országnak is sok értelmes embereit, nekik hivatalt adván és tisztességes fizetést rendelvén, hogy azoknak serény forgolódások által, az alattunk való népet, az Istennek idvességés ismeretiben jobban építhetnők, helyezettük...”²¹ [7]

Fejedelmi rendeletei és az országgyűléseken az ő jelenlétében hozott határozatok a megromlott erdélyi erkölcsöt, a lelki élet megújulását és a társadalmi rend javítását célozták meg. A mindennaposká vált káromkodások, dorbézolások ellen hozott határozatok is ezt szolgálták.²² [14] Az országos böjt elrendelésével a lakosságot bünbánattartásra és megtérésre ösztönözte. Meggyőződéssel hirdette, hogy az Erdélyi fejedelemség csak egy belső erkölcsi rend megteremtésével erősödhet meg és fejlődhet gazdasági és kulturális téren.²³ [3] I. Apafi Mihály fejedelem szívéen viselte az egyházi iskolák fenntartását és támogatását. Az egyházi iskolákat az egyház veteményes kertjeinek nevezte, ahol az erdélyi református egyház „terményeit” gyűjtik be a jövőben. Meglátása szerint az egyházi iskolák az Erdélyi fejedelemség tartó oszlopaivá kell válniuk. Az egyházi iskolák mellett nagy gondot fordított az egyházközségek és lelkipásztoraik anyagi támogatására. Az egyház belső életének és zavartalan működésének biztosításával az állami élet fejlődését és a közjót mozdítja elő.

I. Apafi Mihály fejedelem hangsúlyozza azt is, hogy az államnak és egyháznak szorosán együtt kell működnie. Meglátása alapján a világi hatalomnak elsődleges feladata, a keresztyén vallás politikai, erkölcsi és anyagi támogatása. I. Apafi Mihály fejedelem meglátása sze-

²⁰ I. Apafi, 38.o. [1]

²¹ Marcus Fridericus Wendellinusnak a Keresztyén isteni Tudományról írott két könyvei Melyek mostan Isten dicsőségére, az Erdélyi és Magyarországi Reformata Ecclesiáknak és minden isteni dolgokban épülni igyekező Keresztyén Embereknek idvességeis hasznára, Magyar Nyelvre fordittattanak Apafi Mihály Isten kegyelméből Erdélyországának Fejedelme, Magyar-ország részeinek ura és Székelyeknek ispánnya által Kolozsvártt Nyomatott Veresehy-házi Szentyel Mihály által. Anno 1674. Előjáró beszéd, 1-19.o. [7]

²² Szilágyi Sándor (Szerk.) Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 1540-1699. Bp. 1875-1898. XIV, 241. [14] (A továbbiakban: Erdélyi Országgyűlési Emlékek)

²³ Dávid György: Az erdélyi református egyházközség XVII. századbeli képe. Marosvásárhely, 1929. 59.o. [3]

rint egy társadalom léte és fennmaradása a kegyes életű és tudós lelkészek, tanítók képzettségétől valamint azok együttműködésétől függ. A vallásosság mellé a tudományosság iránti igényességet kell társítani. Ennek megvalósításában fontos szerepet játszanak az egyházi iskolákban tevékenykedő tudós professzorok és tanítók. Az egyházi iskolákat az egyház veteményes kertjeinek tekintette, ahol sok 'munka' révén begyűjthetővé válik a jövő 'termése', a jövő nemzedékek lelkészei, tanárai, tudósai. Ők képviselik majd a mindenkori erdélyi értelmiséget. I. Apafi Mihály fejedelem ezért tekintette szívügyének az egyházi iskolák és tanítók, tanárok támogatását és védelmét.

A Biblia tanítását vallva meggyőződéssel hirdeti, hogy minden bölcsesség kezdete az Úr Isten félelme és követése. Ezt a bibliai tanítást ajánlja figyelmébe a magyar nemzetnek és az erdélyi reformátusoknak is. Óvatosságra inti az erdélyi főurakat, az egyházi vezetőket és az egész erdélyi társadalmat. Óvja őket az elbizakodástól, a hamis tanításoktól és a tudatlanságtól. Teljes meggyőződéssel vallja a fejedelem, hogy elvész az a nép, amely hit és tudomány nélkül való. I. Apafi Mihály fejedelem rámutat arra, hogy az ország fennmaradásának és fejlődésének titka elsősorban az erkölcsi és szellemi műveltségben rejlik. Amennyiben ezzel rendelkezik egy ország, akkor remélhető, hogy lesz gazdasági fejlődés is.

A mű hatalmas terjedelmű, mintegy 1012 oldalnyi, veretes magyar fordítás latinból. Kolozsvárott jelent meg nyomtatásban 1674-ben. A könyv első oldalán fellelhető 2 Tim: 6,13-14. igeszakasz I. Apafi Mihály fejedelem teológiai ars poeticája, vezérigéje:” Maragy meg azokban, amellyeket tanultál és amellyek reád biztatgattak, tudván azt kitől tanultál.” Fejedelmi küldetésének meghatározó igeszakaszában megfogalmazott felszólításhoz hűségesen ragaszkodott. A könyv megírásának (fordításának) célja a lelki, a mennyei öröm és béke megtalálása Jézus Krisztusban. Az emberi élet célja és értelme a boldogság megtalálása Istenben. A mennyei öröm vagy boldogság megtalálásának eszköze a Szent Írás és a hit.

A 'ius advocatiae'²⁴ és a 'ius supremae inspectionis'²⁵ a 17. századi Erdélyi Református Egyházban

I. Apafi Mihály fejedelemsége idején a summus episcopus²⁶ [10] [8] jogával élve erősítette meg a református püspököket hivataluk elfoglalásakor. Dr. Sipos Gábor erdélyi történész frappánsan fogalmazta meg az erdélyi fejedelmek ilyen irányú jogkörét a főpatronusi és de facto főgondnoki tevékenységekben:” ...e felügyeleti és egyházvédelmi jog kereteit maga az élet töltötte ki tartalommal, s a fejedelem hitbuzgóságától, erélyétől, illetőleg a református püspök személyi kvalitásaitól függött, hogy időről-időre mekkora körre terjedt ki a legfőbb világi hatalom egyház igazgatási működése...Az erdélyi református egyház kormányzatának felső szintjén a defacto főgondnok fejedelem szerepe, végső döntési joga fennmaradt a fejedelmi korszak végéig. A dogmatikai vagy liturgikai kérdésekben a zsinat és a püspök önállóan dönthetett, de az egyházszervezeti, fegyelmi s főleg az iskolai –tehát a társadalmat érintő-ügyekben –döntő súllyal esett latba a fejedelem akarata.”²⁷ [12] Ezt bizonyítja I. Apafi Mihály fejedelem valláspolitikája, amely a Tordai vallásszabadság és tolerancia jegyében rendezte

²⁴ A 'ius advocatiae' a fejedelemnek főpatronusként a református egyház felett gyakorolt egyházi jogi védelme.

²⁵ A 'ius supreme inspectionis' a fejedelemnek a református egyházközségek és iskolák felett gyakorolt legfőbb felügyeleti joga.

²⁶ A német-római császárságban alkalmazott jogtól eltérően az erdélyi fejedelmek a 16-17. századokban a legfőbb felügyeleti és egyházvédelmi jogot gyakorolták. - Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Bp. 1904-1905. IV. 76, 78, 80-85.- Miklós Ödön: A magyar protestáns egyházalkotmány kialakulása a reformáció századában. Pápa, 1942.74-75. [10] [8]

²⁷ Sipos Gábor: Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668-1713 (1736), Kolozsvár, 2000. 8. o. [12]

Erdély vallásai közötti belső rendet és egyensúlyt. Vallásos, kegyes életvitelével, naponkénti bibliaolvasással és elmélkedéssel sokak számára példaként szolgált a nehézségek és problémák leküzdésében. Kevés fejedelemről mondható el az, hogy egy kifosztott és kisémmizett országot újjáépített. Tudós alkata és mély vallásossága révén képessé tette arra, hogy talpra állítsa a romokban hevert Erdélyi fejedelemséget és lelket öntsön a reményt vesztett lakosságba. Apafi jól érzékelte azt, hogy a reményt vesztett lakosoknak elsősorban lelki támaszt és vigaszt kell nyújtania.

Az erdélyi református egyház főpatronusaként a lelkiek mellé az anyagiakat is biztosította az egyházközségek és iskoláik számára.²⁸ [10] A hajdani Gyulafehérvári Református Kollégiumot (Collegium Academicumot, 1622) újjéleltre keltette Nagyenyeden. Az 1662-ben újjraalapított Református Kollégium részére alapítványt hozott létre és birtokokkal látta el. Anyagiakkal támogatta az újrainduló Nagyenyed-Gyulafehérvári Református Kollégiumot és bízta az erdélyi főurakat, tanácsosokat, hogy mindenki az ő anyagi lehetőségeihez képest járuljon hozzá az iskola fenntartásához. Az 1668-as erdélyi püspökválasztáson a fejedelem Bethlen János kancellár és Bánffy Zsigmond fejedelmi tanácsos megbízottjai révén biztosította a zsinat képviselőit, hogy nincs szándékában korlátozni a zsinat püspökválasztási jogait és szabadságát, de együtt kíván szavazni a zsinati tagokkal. Egyhangúan megválasztották Kovásznai Pétert az erdélyi reformátusok püspökévé azzal a meghagyással, hogy: "...abban kedve ellen is megerősítettet, de oly kondícióval vette fel a püspökséget, sok maga meintegetése után, hogy abból esztendő múlva, ha maga fogja kívánni, elbocsáttassék."²⁹ [17] [2]

Az 1670-es években elkezdődött felső-magyarországi protestáns üldözések egyik szenvedő alanya a Sárospataki Református Kollégium volt.³⁰ [19] A római katolikus hitre visszatért Báthory Zsófia fejedelemasszony a Habsburgok és a katolikus egyház iránti lojalitását igyekezett maximálisan kifejezni és azt érvényre juttatni. Ennek egyik megnyilvánulási formája a Sárospataki Református Kollégium 1671-es megszüntetése volt. Az elűldözött Sárospataki Református Kollégiumnak I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem nyújtott menedéket és anyagi támogatást. Az 1671-ben elűldözött Sárospataki Református Kollégium tanárai és diákjai csak 1672-ben érkezett Erdélybe. Az intézet tanárai és diákjai átmenetileg a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem által 1622-ben Gyulafehérváron alapított Collegium Academicum³¹ épületében folytatták oktatási tevékenységeiket és tanulmányaikat. I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem és udvara, valamint a többi református főúr határozatot hozott a menekültek megsegítése ügyében. Pénzadományokat gyűjtöttek az elpusztult gyulafehérvári kollégium felújítására. A tanárok és diákok részére pénzalapot hozott létre.³² [14]

²⁸ Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Budapest, 1904-1905. II. 256.o. [10]

²⁹ Illyés Géza: Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései. Kolozsvár, 1940-1942. Kézirat. 112.o. –Bod Péter: Smirnai Szent Polikárpus, avagy ...erdélyi református püspököknek Históriaik. (Nagyenyed, 1766) 99.o. [17] [2]

³⁰ A Sárospataki Református kollégiumot Perényi Péter alapította 1531-ben. A későbbiekben I. Rákóczi György erdélyi fejedelem és felesége Lórántffy Zsuzsanna anyagi és erkölcsi támogatásával fejlődött a magyarországi reformátusság egyik tudományos pantheonjává. - www.patakcollege.hu/a-kollégium [19] (2019.07.01)

³¹ Bethlen Gábor erdélyi fejedelem által Gyulafehérváron alapított református főiskola (1622-1662)

³² A Sárospataki Református Kollégium tanárai és diákjai mellett számos lelkész, tanító és értelmiségi menekült akkor Erdélybe a kérészetű 1670-es felkelés elbukása után. Az üldözött magyarországi protestánsok tömege egyre nagyobb kihívást jelentett a fejedelmi udvarnak. Az Erdélyi fejedelemségbe menekült Sárospataki Református Kollégium tanárai, diákjai és protestáns értelmiségiek munkálkodása révén felporzódt az irodalmi és vallási élet. Az erdélyi egyházi irodalom és művelődés a virágkorát élte ebben az időszakban. Az 1670-es években megjelent 50 magyar nyelvű egyházi irodalmi munka kölcsönös hatást fejtett ki a magyarországi bujdosókra és az őket befogadó erdélyiekre. A gazdag egyházi irodalomban a szerzők az üldözött magyarországi protestantizmusért és a vallásszabadságért emelték fel szavukat. Az üldözött magyarországi protestánsokat két megvalósítandó cél vezérelte: a magyarországi üldözött egyház megsegítése a hithűség megtartásával és a vallásszabadság

I. Apafi Mihály fejedelem gyakorolta a főgondnoki jogokat is. Közel állt ahhoz, hogy bevezesse a *summus episcopus* jogkört, amely a korlátlan befolyást biztosította volna a fejedelem számára.

Az erdélyi református egyházban Vajdaszentiváni János küküllői esperes hatékony munkálkodása során a küküllői egyházmegyében 24 egyházközségben alakultak presbitériumok.³³ [17] A nemesi rend heves tiltakozása miatt a presbitériumok 'megrázogatására' I. Apafi Mihály fejedelem 1671. október 3-án Gyulafehérvárra gyűlésre hívta a feleket, a nemesi rendet (Főkonzisztórium tagokat) és a református lelkészi kart: "Ennyi sok országos gondjaink között is szemünk előtt viselvén azt, az mi reánk biztatott Istennek talentuma szerint, mely nagy kötelességünk légyen az Ecclesiáknak és Scholáknak gondviselésére, akarván ez iránt való tisztünknek megfelelnünk, concludáltuk magunkban, hogy ad diem 3um proxime affuturi mensis octobris Fejérvári városunkban convocáltassuk az keresztyéni vallásunkon lévő minden prédicátori rendeket és azon religion levő keresztyén patronusokat..."³⁴[6] A gyűlés fontosságát jelezte, hogy I. Apafi Mihály fejedelem meghívta a teljes esperesi és lelkészi kart valamint az összes jeles erdélyi református kollégiumi professzort is. A világi részről pedig a fejedelmi tanácsot és az erdélyi országgyűlés református vallású főurait hívta meg.³⁵ [16] A két rend külön ülésezett és levelezéssel tartotta a kapcsolatot. A fejedelem által megfogalmazott postulatumokra a lelkészi kar replicációkkal válaszolt. A gyűléseken zajló tárgyalások az erdélyi református hitélet megújulásának szükségességéről és a presbitériumok szervezését pártolók és ellenzők vitáinak tiltásáról szóltak. A fejedelem, tanácsosai és az országgyűlési képviselők ezzel kapcsolatban a Geleji kánonok betartását javasolta. A lelkészi kar ettől eltérő véleményére I. Apafi Mihály fejedelem válaszolt. Figyelmeztette a lelkészi kart az Approbaták törvénykönyvben biztosított református egyházalkotmányra: "Valamire a Canonok és az ország Approbata Constitutioi szabadságot engedett ő kegyelmeknek tegnapi napon sem ellenzettük s mostan is nem ellenzük, csak éljenek ő kegyelmek a szerint véle és küljebb ne erezkedjenek"³⁶[12]

A fejedelem elnökletével a nemesi rend nagy nyomás alatt tartotta a református zsinatot így akarván rákényszeríteni a maga akaratát. A zsinat ragaszkodott az eddigi jogaihoz. Így sikerült megakadályozni azt, hogy a fejedelmi hatalom beavatkozhasson az egyházi életbe. A gyulafehérváron tartott vegyes gyűlést 1671. október 7-én zárták be azzal

visszaállítása katonai fellépéssel az elnyomó hatalommal szemben. Ezek megvalósításához kérték I. Apafi Mihály fejedelem erkölcsi, anyagi és katonai támogatását. A fejedelem az adott körülmények között mindent elkövetett, hogy a magyarországi protestánsoknak az erdélyiekhez hasonló békében és vallásszabadságban éljenek. A két ország vallási és nemzeti összetartozását erősítésén fáradozott a fejedelem. Elődje Bocskai István erdélyi fejedelem politikai végrendeletének tükrében cselekedett, amikor a magyarországi protestánsok védelmére kelt. A magyarországi és erdélyi vallásszabadság biztosítása, a két ország közötti jó kapcsolat és kölcsönös politikai támogatása mindennél fontosabb volt. Ennek ékes bizonyítéka volt az 1669-es eperjesi tárgyalásra készített követetetés volt, amelyben világosan leszögezi a fejedelem politikai szándékát: "ante omnia a magyarországi evangélikus státus bántódási megorvoslását urgeálják...ha az német császár comissariusai a magyarországi megbántódott evangélicusok gravameni megorvoslásába, hogy mi magunkat elegyítjük, nem akarják, csak meg kell aperte mondani: minden praetensióink semmik ehhez képest, mert az mind csak testi...de itt a mi lelki tagjainkba bántódunk meg, mely legelső s legnagyobb nyavalya ha nem tolláltatik, nem szükség a többihez is szólni. Deus providebit"- Erdélyi Országgyűlési Emlékek, XVI., 418.o. [14]

³³ Illyés Géza: Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései. Kolozsvár, 1940-1942. Kézirat. 113.o. [17]

³⁴ Kemény József: Erdélyi fejedelem I. Apafi Mihály időkorai eredeti levelekben. Árpádia III. 1838.84.o. [6]

³⁵ Teleki Mihály levelezése. Szerk. Gergely Sámuel I-VIII. Budapest, 1905-1926. 621-623.o. [16]

³⁶ Sipos Gábor: Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668-1713 (1736), Kolozsvár, 2000. 16. o. [12]

a határozattal, hogy mindkét fél kerülje a szétszakadást és inkább „...a Krisztusban egymás szeretetében éljenek...”³⁷ [17]

Az 1673-ban tartott marosvásárhelyi vita egy újabb próbálkozás volt a fejedelmi hatalomnak az egyházi életben való érvényesítésére. A fejedelem keményen megdorgálta a református híveket és figyelmeztette őket, hogy a lelkészüket a fejedelmi udvar támogatja anyagilag:” tudokra lévén az, hogj mi fizetünk Praedicatorjoknak”.³⁸ [18]

Az 1673. június 15-én tartott radnóti zsinaton az a veszély fenyegette az erdélyi református egyházi alkotmányt, hogy kialakul a fejedelmi hatalomhoz kötött legfőbb egyházi tisztség, a summus episcopus. Ennek megvalósulását Bethlen János erdélyi kancellár bölcs közbelépése és az erdélyi református lelkészi kar heves tiltakozása akadályozta meg. A nevezetes zsinaton maga I. Apafi Mihály fejedelem és tanácsosai is jelen voltak. A vegyes gyűlés tárgya hamis tanítások terjesztése miatt perbefogott coccejánus Dézsi Márton, Csernátoni Pál és Pataki István karteziánus enyedi professzorok ügye volt. Ezt megelőzően április 7-én I. Apafi Mihály fejedelem Fogarasban konzultáción hallgatta meg a vádolt személyeket. Tekintettel arra, hogy dogmatikai kérdésekben csak a vegyes gyűlés az illetékes dönteni ezért a fejedelem Radnóra hirdette meg az ülést. A lelkészi rend azt gondolta, hogy dogmatikai kérdésekben csak őket illeti meg a döntés joga.

A nemesi rend pedig részt kívánt venni a döntéshozatalban. Kompromisszumos megoldásként elfogadták azt, hogy az egyháziak a radnóti református templomban, a világiak pedig a fejedelmi rezidencián tanácskozzanak. Levelezéssel tartották a kapcsolatot. A lelkészi kar kemény ítéletet hozott. Dési Mártonnak a professzori állásáról való lemondását követelték. Továbbá azt kérték, hogy szószéki szolgálatain nem botránkozzat meg másokat. A második határozatukban megfogalmazták, hogy Pataki Márton tegyen reverzálíst és ígéretet, hogy senkit sem botránkozzat meg tanításaival. A harmadik végzés alapján Csernátoni Pál professzor a cartesianus filozófiát taníthatja, akinek nem tetszik, az írhat ellene. A nemesi rend a határozatok ellen szavazott és megakadályozta azok alkalmazását.³⁹ [17] A nemesi rend határozata nem az egyházi rend és tanítás ellen szólt. A nemesi rend fölénye a vegyes ülésen az 1668-ban létrehozott Főkonzisztórium megerősödését jelentette. Az újonnan létrejött tanács hallatta szavát az egyházi üléseken és egyre nagyobb szerepet vállalt az erdélyi református egyházi életben.⁴⁰ [12]

ÖSSZEGZÉS

I. Apafi Mihály (1661-1690) erdélyi fejedelemmé való megválasztása után habozás nélkül hozzáfogott a romokban hevert ország újjáépítéséhez. I. Apafi Mihály diplomáciai úton a fejedelemség államiságának, annak kulturális és egyházi intézményeinek átmentésén és felvirágoztatásán fáradozott. A sokrétű tevékenységet kifejtő erdélyi fejedelem számára az adott politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok között az egyik ilyen járható út az a tudományos, kulturális élet anyagi és erkölcsi támogatása, az egyházak védelme és felügyelete volt.⁴¹ (11) Mély vallásossága és teológiai képzettsége segítették őt abban, hogy Erdély református vallású fejedelmeként a 'ius advocacionis'-nak és a 'ius supremae inspectionis'-nak készséggel

³⁷ Illyés Géza: Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései. Kolozsvár, 1940-1942. Kézirat. 115-117.o. [17]

³⁸ A marosvásárhelyi ref. egyházközség levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi Gyűjtő-levéltárában, Nro 93. [18]

³⁹ Illyés Géza: Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései. Kolozsvár, 1940-1942. Kézirat. 115-117.o. 120-122.o. [17]

⁴⁰ Sipos Gábor: Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668-1713 (1736), Kolozsvár, 2000. 7. [12]

⁴¹ R. Várkonyi Ágnes: Erdélyi változások. Budapest, 1984. 32-33. o. [11]

eleget tegyen. Tanulmányom célja I. Apafi Mihály fejedelem teológusi, egyházzvédői és egyház főfelügyelői tevékenységének tudományos vizsgálata és bemutatása.

IRODALOMJEGYZÉK

Kötetek

- [1] I. APAFI Mihály: Az egész Keresztyéni Vallásnak Rövid Fundamentomi. Megint kétségben esés ellen-való egy néhány lelki vigasztalások. Gyulafehérvár, 1645.-II. kiadás, 1753. 7.p.
- [2] BOD Péter: Smirnai Szent Polikárpus, avagy ...erdélyi református püspököknek Históriajok. (Nagyenyed, 1766) 99.p.
- [3] DÁVID György: Az erdélyi református egyházközség XVII. századbeli képe. Marosvásárhely, 1929. 59.o.
- [4] HÓMAN Bálint-SZEKFŰ Gyula: Magyar történet. VI. kiadás, Budapest, 1939. IV. 86. o.
- [5] JUHÁSZ István: Hitvallás és türelem. Kolozsvár, 1996. 74.o.
- [6] KEMÉNY József: Erdélyi fejedelem I. Apafi Mihály időskora eredeti levelekben. Árpádia III. 1838.84.o.
- [7] MARCUS Fridericus Wendellinusnak a Keresztyén isteni Tudományról írott két könyvei Melyek mostan Isten dicsőségére, az Erdélyi és Magyarországi Reformata
- [8] Ecclesiáknak és minden isteni dolgokban épülni igyekező Keresztyén Embereknek idvességeis hasznára, Magyar Nyelvre fordítottanak Apafi Mihály Isten kegyelméből Erdélyországának Fejedelme, Magyar-ország részeinek ura és Székelyeknek ispánnya által Kolozsvártt Nyomatott Veresehy-házi Szentyel Mihály által. Anno 1674. Előljáró beszéd, 1-19.o.
- [9] MIKLÓS Ödön: A magyar protestáns egyházalkotmány kialakulása a reformáció századában. Pápa, 1942.74-75.
- [10] Országos Széchényi Könyvtár, Régi Magyar Könyvtár, II. 1483/1.
- [11] POKOLY József: Az erdélyi református egyház története. Bp., 1904-1905. II., IV. 256.o.
- [12] R. VÁRKONYI Ágnes: *Erdélyi változások*. Budapest, 1984. 32-33. o.
- [13] SIPOS Gábor: Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668-1713 (1736), Kolozsvár,2000. 8.o.
- [14] SZILÁGYI Sándor: Erdélyország története. Pest, 1866. II. 435.o.
- [15] SZILÁGYI Sándor (Szerk.) Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 1540-1699. Bp. 1875-1898. XIV, 241.
- [16] TAVASZY Sándor: A két Apafi fejedelem. Erdélyi Múzeum Egyesület. (Erdélyi Tudományos Füzetek 148.)
- [17] TELEKI Mihály levelezése. Szerk. Gergely Sámuel I-VIII. Budapest, 1905-1926. 621-623.o.

Levéltári irodalom

- [18] ILLYÉS Géza: Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései. Kolozsvár, 1940-1942. Kézirat. 112.o.
- [19] A marosvásárhelyi ref. egyházközség levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltárában, Nro 93.

Internetes irodalom

- [20] www.patakcollege.hu/a-kollégium (2019.07.01.)